

IMOM MOTURIDIY

XALQARO ILMIY-TADQIQOT MARKAZI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CENTER

المركز الدولي للبحوث العلمية

Jurnalga maqolalar qabul qilish
uchun maxsus veb-sayt:

www.maturidijournal.uz

+998971 244-35-36

@maturidiyuz

www.maturidiy.uz

info@maturidiy.uz

Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-adabiy jurnal

ISSN 2181-1881

MOTURIDIYLIK

THE MATURIDIYYA - الماتريدية - МАТУРИДИЗМ

Narsalarning asl mohiyatini
bilishga olib boradigan yo'llar - hissiy anglash,
rost xabar va aqlidir.

2/2023

MOTURIDIYLIK

The Maturidiyya - الماتريدية - Матуридизм

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ

Музаффар КОМИЛОВ – тарих фанлари номзоди, доцент

Нуриддин ХОЛИҚНАЗАРОВ – Ўзбекистон мусулмонлари идораси раиси, муфтий

Шоазим МИНОВАРОВ – Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази директори

Давропбек МАХСУДОВ – тарих фанлари доктори, доцент

Зоҳиджон ИСЛОМОВ – филология фанлари доктори, профессор

Аҳаджон ҲАСАНОВ – тарих фанлари доктори, профессор

Шовосил ЗИЁДОВ – тарих фанлари доктори, доцент

Жамолиддин КАРИМОВ – тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аҳмад Саъд ДАМАНҲУРИЙ (أحمد سعد الدمنهوري) – илоҳиёт фанлари доктори

Маҳмуд Эрол ҚИЛИЧ (Mahmud Erol KILIÇ) – доктор, профессор, IRCICA Бош директори

Назир Мухаммад АЙЁД (نظير محمد عياد) – илоҳиёт фанлари доктори, Ал-Азҳар мажмуаси Ислом тадқиқотлари академияси Бош котиби

Режеп ТУЗЖУ (Reser Tuzcu) – илоҳиёт фанлари доктори, профессор, Салжук университети ҳузуридаги Имом Мотуридий тадқиқот маркази директори

Аширбек МУМИНОВ – тарих фанлари доктори, профессор, IRCICA Бош директорининг дастурлар бўйича маслаҳатчиси

Камалуддин Нурдин МАРЖУНИ (Kamaluddin Nurdin Marjuni) – илоҳиёт фанлари доктори, Малайзия ислом фанлари университети кафедра мудири

Дониёр МУРАТОВ – тарих фанлари номзоди, доцент

Одил ЭРНАЗАРОВ – тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Ўзбекистон Республикаси Дин ишлари
бўйича қўмитасининг 2023 йил 8 июндаги
03-07/4601-сонли ҳулосаси асосида тайёрланди.

Муассис:

**ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ
АКАДЕМИЯСИ ҲУЗУРИДАГИ
ИМОМ МОТУРИДИЙ ХАЛҚАРО
ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИ**

Бош муҳаррир:

Жамолиддин Каримов,
Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Масъул муҳаррир:

Зафар Фахриддинов,
*Исломишунослик фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD)*

Саҳифаловчи:

Зарифжон Арслонов

Дизайнер:

Зарифжон Ғуломов

“Мотуридийлик” журнали
Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация
комиссиясининг 2021 йил 30 декабрдаги 310/10-
сон қарори билан диссертация асосий илмий
натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий
нашрлар рўйхатига киритилган.

Журнал 2021 йил 12 декабрда Ўзбекистон
Республикаси Президенти Администрацияси
ҳузуридаги Ахборот ва оммавий
коммуникациялар агентлиги томонидан
№1139 рақами билан рўйхатга олинган.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳар, Шайхонтоҳур тумани,
Абдулла Қодирий кўчаси, 11-уй.

E-mail: maturidijournal.uz

Web-sahifa: info@maturidiy.uz

Телефонлар: (+99871) 244-35-21,
(+99871) 244-35-47

МУНДАРИЖА

ИСЛОМШУНОСЛИК

Ibrohim Usmonov.

Шариат ва тасаввуф: герменевтик ёндашувлар (Ҳаким Термизий асарларида юридик герменевтика)..... 4

Zafar Fakhridinov.

Ҳаким Термизийнинг тафсир ва таъвил борасидаги қарашлари 13

Numonjon Turayev.

Имом Бухорийнинг “ат-Тарих ал-кабир” асаридаги “тафарруд ар-ровий”га доир услуби..... 20

Doston Mustafayev.

“Ҳошия ала ал-Кашшоф” асарининг тафсиршуносликдаги аҳамияти 28

ДИНШУНОСЛИК

Komiljon Shermukhammedov.

Мисрдаги “Мусулмон биродарлар” таъсирида шаклланган экстремистик ҳаракатлар: киёсий таҳлил 36

Shukrullo Jurayev.

Муҳаммад Шайбоний асарларида тинчлик тамойилларининг акс этиши 46

Dilfuza Zakirova.

Динлардаги таъқиқ тушунчасига доир қарашлар таҳлили 55

Elyorjon Saminov.

Радикализм – экстремизм ва терроризмга элтувчи сўнгги босқич 63

ИСЛОМ ТАРИХИ

Muzaffarkhon Joniyev.

Совет даврида Ўрта Осиё мусулмонларининг ҳаж сафарлари (1920-1930 йиллар)..... 70

Oybek Sotvoldiyev.

Табақот жанрининг юзага келиш ва ривожланиш тарихи 80

Sayqal Ahmedov.

Мовароуннаҳр мўғуллар ҳукмронлиги даврида 87

ИСЛОМ МАНБАШУНОСЛИГИ

Doniyor Muratov.

Абдуллоҳ Субазмунӣ ва унинг “Кашф Ал-Осор” асари 94

Mas’udkhon Ismoilov.

Хожа Муҳаммад Порсо “Ҳафтоду се фирқа” рисоласининг исломдаги фирқаларни ўрганишдаги аҳамияти 104

Zokhidjon Abdullayev.

Имом Бухорийнинг “Халқ афъол ал-ибод” асари ва унинг ёзилиш услублари 112

Saidmuhammadkhon Muhibullayev.

Камолиддин Баъзий Таржимаи холи ва яшаган давридаги илмий, ижтимоӣ ва сиёсий муҳит 122

Maftuna Muminova.

Navoiy asarlarida ustoz-shogird g’oyalarining manbaviy va milliy asoslari..... 130

Malika Nosirova, Saidakhon Asqarova.

Mahmud Zamaxshariyning “al-Mufasssal fi san’at al-e’rob” asaridagi she’riy parchalar tasnifi 137

Saidmuhammadkhon D. MUHIBULLAYEV,
*International Islamic Academy of Uzbekistan,
Doctoral student of ICESCO Department for Islamic
Studies and Islamic Civilization.
A.Kadiri str. 11, 100011, Tashkent, Uzbekistan.
E-mail: muhibullayvs@gmail.com*

DOI: 10.47980/MOTURIDIY/2023-2/15

**КАМОЛИДДИН БАЁЗИЙ ТАРЖИМАИ
ҲОЛИ ВА ЯШАГАН ДАВРИДАГИ
ИЛМИЙ, ИЖТИМОИЙ ВА СИЁСИЙ
МУҲИТ**

**BIOGRAPHY OF KAMALUDDIN
BAYADHI AND SCIENTIFIC, SOCIAL,
AND POLITICAL ENVIRONMENT OF
HIS TIME**

**НАУЧНАЯ, ОБЩЕСТВЕННАЯ И
ПОЛИТИЧЕСКАЯ СРЕДА БИОГРАФИИ
КАМОЛИДДИНА БАЙОЗИ И ВРЕМЯ
ЕГО ЖИЗН**

КИРИШ

Мотуридия ақидавий таълимоти XVII–XVIII асрларда ислом оламининг барча ҳудудларига кенг тарқалган. Бунга асосан усмонийлар ва темурийлар давлати катта ҳисса қўшган (Оқилов С., 2020:47). Чунки бу икки давлат фикҳда ҳанафийликка, ақидада эса, мотуридийликка асосланган бўлиб, ўз даврининг алломаларини юксак эъзозлар эди. Шу билан бирга бу таълимотнинг кенг ёйилиши ва бизгача соф ҳолатда етиб келишига ҳар бир замоннинг буюк алломалари ўзларининг бекиёс хизматларини қўшганлар. Абу Ҳанифа (р.а) ҳаётининг илк даврларини ақида соҳаси билан шуғулланиши натижасида ақоиднинг асосий қоидаларини, келажакда ёзилиши керак бўлган асарлар ўрнатқич оладиган ибораларни ёзиб қолдирган. Кейинчалик фикҳ соҳасига қизиқиш билдириб шу йўлга кириш ва кейинги фақиҳлар учун ҳам устоз ҳам йўлбошчи сифатида танилди (Оқилов С., 2020:48).

Имоми Аъзам Абу Ҳанифа (р.а) илмий мероси ҳанафийларнинг энг асосий манбаларидан биридир. Мазҳаббоши диннинг ҳам аслий, ҳам фаръий ҳукмлари биносини илк бор барпо қилди ва буларнинг асосий бўлимларини шакллантирди (Dr. Çelebi I., 1996:15).

Абу Ҳанифа (р.а)га нисбат бериладиган ақоид рисоалари бутун дунё мусулмонларининг ярмини эгаллаган мотуридия ақидавий мазҳабининг асосий асарлари сифатида шаклланди. Усмонийлар даврида шуҳрат қозонган олим Камолиддин Баёзий бу рисоаларни бирлаштириб, мавзуларга бўлиб, шакллантирди ва шу орқали яна бир асар юзага келди (Dr. Çelebi I., 1996:16).

Камолиддин Баёзийнинг ҳаёти ва илмий мероси ҳақида сўз кетганда, мотуридия олимлари орасида ўчмас ўрнатқич ва намуна қолдириб кетган, адолатни ҳамда ҳақни ўзининг шиори қилиб олган, Усмонийлар давлатининг энг кўзга кўринган олими сифатида намоён бўлади. Баёзий XVI–XVII асрларда яшаб ўтган ва ҳанафий мазҳаби ва мотуридия таълимотининг кучли ҳимоячиси ҳисобланган.

АСОСИЙ ҚИСМ

Камолиддин Аҳмад ибн Ҳасан ибн Синоуддин Баёзий Румий (Бу нисбат шу ўлкада таваллуд топгани учун берилган асл насаби учун эмас) Ҳанафий бўлиб, 1044/1634 йилда Истанбулда таваллуд топган. Бобосининг исмига нисбат берилиб, Баёзий, деб аталган. Баёзий Рум уламоларининг улуғларидан бўлиб, Усмонли султонлигига қарашли ҳарбий қўшиннинг қозиси (ҳарбийлар орасида муаммоларни ҳал қилувчи суд раҳбари), турли илмлар соҳиби, хусусан, фикҳ илмида ҳам машҳур эди. Унинг обрўси халқ орасида машҳур бўлган ва қаерга борса, халқ уни илиқ кутиб олар эди (Dr. Çelebi I., 1996:16).

Камолиддин Баёзий яшаган давр султонликнинг заифлашган бир пайтига тўғри келди. Чунки 1520–1566 йиллар султон бўлган ва энг кучли султонлардан ҳисобланган Сулаймон Қонуний ибн Салим ибн Боязиддан сўнг султонлик аста секин кучини йўқотиб заифлаша бошлади.

Муҳаммад III даврдан яъни, 1603 йилдан бошлаб, 1754–1757 йилларда салтанатни бошқарган Усмон III давригача айниқса, султон Салим II (1566–1574 йиллар) ва Мурод III (1574–1595 йиллар) султонлик қилган давр тарихда Усмонли давлатининг “заифлик асри” деб аталган (Саййид Муҳаммад Саййид Маҳмуд, 2007:329).

Салтанатнинг заифлик босқичига кириб қолишига қуйидаги омиллар сабаб бўлган:

– Кенг ерларни қамраб олган улкан салтанат аҳолиси тили, дини ва маданияти бир-биридан

Аннотация. Мақолада матуридийлик таълимоти таниқли вакили Камолиддин Баъзийнинг таржимаи ҳоли, устозлари, Абу Ҳанифага нисбат бериладиган ақидавий асарларни бирлаштириб “ишорат” услубида шарҳ ёзгани, унинг яшаган даврдаги сиёсий ва ижтимоий ҳолат, усмонийлар давлатининг заифлашуви ёритилган. Баъзий яшаган давр бир нечта усмоний султонлар даврига тўғри келади. Бу давр тахт учун кўраш даври бўлиб, Хуррам Султон ҳокимиятни зимдан бошқарган. Инкишорийларнинг турли фитналари, диний ақидавий соҳа сиёсийлашуви авж олишига сабаб бўлди. Баъзийнинг яшаган замон айнан уч султон, Мурад IV (1623–1640), Иброҳим I (1640–1648 й) ва Муҳаммад IV (1648–1687)ларнинг ҳукмронлигига тўғри келгани баён қилинади.

Шу билан бирга, мақолада олимнинг илмий изланишлари, Маккаи мукаррамага бориб Омидийдан ижоза олгани ёритилади. Бундан ташқари, Баъзийнинг илмга қилган хизмати, турли жойларда қозилик лавозимида фаолият юритгани, ҳарбий қози бўлгани келтириб ўтилади. Баъзий қозилик лавозимида ишлаб юрган вақтда ҳам илмий фаолиятдан тўхтаб қолмай, бир неча рисола ва асарлар ёзган. Мазкур асарлар ичида энг долзарб ва ҳозиргача илм аҳллари орасида маишхур бўлгани “Ишорат ал-маром мин иборот ал-Имом Аби Ҳанифа” (Имом Абу Ҳанифанинг ибораларидан кўзланган мақсадларнинг ишоралари) экани очиб берилган.

Калит сўзлар: Баъзий, Синоний, инкишорий, Омидий, Ишорат ал-маром. Усул ал-мунифа, Савонех.

Abstract. The following issues are considered in the article, for example, the biography of Kamaluddin Bayadhi, who is the defender of Maturidiyya teachings, the scholar's father, his teachers, Bayadhi's attempt to write a commentary by combining the works attributed to Abu Hanifa, the political and social situation during Bayadhi's life, and the weakening of the Ottoman state. The period in which Bayazi lived coincides with the period of several Ottoman sultans. This period was a period of aspiration for the throne, and Khurram Sultan was in power. Various conspiracies of the Inkisharis caused the politicization of the religious dogmatic sphere to escalate. It is stated that Bayazi lived in the period of three sultans, Murad IV (1623–1640), Ibrahim I (1640–1648) and Muhammad IV (1648–1687).

At the same time, the article mentions the scholar's quest for knowledge and his travel to Makkah and reception of permission from Amidi. In addition, Bayazi's service to science, his work as a judge in various places, and the fact that he was a military judge are cited. Even while working as a judge, Bayazi did not stop his scientific activities and wrote several treatises and works. Among these works, the most relevant and still popular among the people of knowledge is “Isharat al-Maram min ibarat al-Imam Abi Hanifa” (Indications of the intended goals from the sayings of Imam Abu Hanifa).

Keywords: Bayadhi, Sinani, Inkishari, Amidi, Isharat al-Maram, al-Usul al-Munifa, Sawanih.

Аннотация. В статье освещается биография известного представителя матуридизма Камалиддина Баязи, его учителей, и его способ написания комментария Баязи к богословским текстам приписываемых Абу Ханифе в аллегорическом стиле. Политическая и социальная обстановка эпохи, в которой жил Баязи, ослабление государства Османов совпало с периодом правления нескольких султанов. Это время было периодом борьбы за власть и фактически управляла трон Хуррем Султан. Различные заговоры инкишаритов, привело к политизации области богословия. Эпоха в котором жил Баязи соответствует к времени правления трех султанов – Мурада IV (1623–1640), Ибрахима I (1640–1648) и Мухаммада IV (1648–1687).

Также, в статье раскрывается научные изыскания ученого, его поездка в Мекку где он получил “иджазу” от Амиди. Кроме того, приводится его заслуги перед наукой, и то, что он служил судьей в разных местах, помимо всего, был военным судьей. Даже когда он служил судьей, он не прекращал заниматься научными исследованиями. Им было написано несколько трактатов и трудов. Наиболее актуальным из этих трудов и известным среди ученых является “Ишарат ал-марам мин ибарат аль-имам Аби Ханифа”.

Ключевые слова: Баязи, Синани, инкишари, Амиди, Ишарат аль-марам. Усул аль-мунифа, Саваних.

кескин фарқ қилувчи, тарқоқ ҳолатдаги, ўзаро жипслашмаган халқлардан иборат эди.

– Инкишорий¹ аскарларининг шавкати паса-

¹ الإنكشارية “ал-Инкишория” туркчада “yeniçeri”, арабчада эса, “الجنود الجدد” “янгича аскарлар” деб юритилган. Улар Усмонли султонлигининг кучли, сараланган пиеда ва отлик аскарлари ҳисобланган. Инкишорийлар Мурад I даврида (1362–1389 й.) ташкил топиб, 1826 йилда

йиб, фиску фасодга берилиб кетишди. Улар давлатини кулатиши мумкин бўлган чўқморга айланиб қолишди, чунки давлат асосан ана шу аскарларга суянар, уларнинг кучи билан ғалаба қозонар эди.

– Халқнинг манфаатларини ўйламай қўйиш, унинг ҳаётига эътиборсизлик.

Маҳмуд II даврида тугатилган.

- Ҳарбий иктидорни ҳамма нарсадан устун қўйиш, куч-қувватни маҳкам ушлашга, ҳамма тарафни сиқиб қўйишга мойиллик ортгани.
- Кўпчилик султонларнинг айш-ишратга берилиб кетгани.
- Европалик аёлларга уйланиш. Бу эса, султонларнинг саройларида ғарблик жосусларнинг кўпайишига олиб келди.
- Салтанат олдида асосий мақсад йўқ эди. Кўплаб ғалабаларга эришгач, султонлар асосий мақсадни, келгуси босқичларни эътиборсиз қолдирдилар.
- Салтанат сарҳадлари ҳаддан ташқари кенгайиб кетиб, уларни бошқариш имконияти йўқолди. Идорачилик орқага кетди, порахўрлик, коррупция кўпайди.
- Европада салбчилик ҳаракатининг кучайиши, вайронкор урушларнинг кўпайиши.
- Илғор ғояларга эргашмаслик, замонавий куруллар билан курулланмаслик, илмий-техник тараққиётга эътиборсизлик оқибатида қолоқлик, таназзулга юз тутиш.
- Мустамлака мамлакатларда мустақиллик учун кураш, қўзғолон ва исёнчилик ҳаракатларининг доимий равишда кучайиб бориши.
- Махфий жамиятлар тузиб, миллатчилик, маҳаллийчилик фикрларини олға суришга қаратилган ҳаракатларнинг кучайиши (Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, 2017).

МУҲОКАМА

Камолиддин Баёзий яшаган давр усмонли султонлардан Мурод IV (1623–1640 йиллар), Иброҳим I (1640–1648 йиллар. Бу иккиси ака-ука бўлган), Муҳаммад IV (1648–1687 йиллар) каби уч султонлар даврига тўғри келган. Бу юқорида айтиб ўтганимиздек сиёсий ва ижтимоий жиҳатдан анча орқага кетган, султонлар тахт таллашиш, халқнинг ҳолига эътиборсиз бўлган бир давр эди. Камолиддин Баёзий шу даврдаги олимлар тарафидан турли қаршиликларга ҳам дуч келган. Бунга олимнинг Истанбулда қозилик қилиб турган вақтда учраган синовий ёрқин далил бўлади.

Шу ўринда олим яшаган даврдаги уч султон ҳақида қисқача тўхталиб ўтсак, бу даврдаги ижтимоий ва сиёсий ҳолат қандай эканига ёрқин гувоҳ бўламиз.

Мурод IV (1612–1640 йилларда яшаган) амакиси Мустафо I султонликдан бўшагач,

1623 йилдан бошлаб 17 йил давлатни бошқарган, тахтга ўтирган пайтда у 11 ёшда эди. Шу сабаб, тахтни онаси Кўсим султонхоним юритган. Бағдод шаҳри Мурод IV нинг султонлик вақти 1639 йилда Усманий давлати тасарруфига қўшилган. Мурод IV шерият ва мусиқага қизиқар эди. Бу давр давлатни деярли инкишорийлар эгаллаган ва султон гўё қўғирчоқдек эди, чунки инкишорийлар тахт курашида Мурод IV нинг онаси Кўсим султонхонимга тўла қўмакчи бўлган эдилар.

Мурод IV тахтга 11 ёшида ўтирган бўлсада, ҳокимиятга 17–18 ёшлар атрофида эга чиқди. Тахтга ёш ўтиргани ва бу давр барча шахзодалар тахт таллашгани учун Мурод IV давлатни бошқаришга бошида анча қийинчиликларга учради, бундан ташқари давлатнинг ички ва ташқи фитналар емираётган эди. Давлат ишлари Кўсим Моҳибикр султонхонимнинг қўлида жамланди. Давлат ишлари фитна, нотинчликлар ва инкишорийларнинг инқилобига учрашда давом этди, давлат ишидан Кўсим султонхонимнинг 9 йиллик бошқаруви ниҳоясига етгач, давлат ишларини идора қилиш Мурод IV нинг қўлига ўтди. Кўсим султонхоним инкишорийлар билан алоқаси яхши бўлган, чунки улардан ўз фарзандларини тахтга чиқаришда кўп ёрдам олган эди.

Тахт тўлиқ Мурод IV нинг қўлига ўтгач, у ўзидан олдинги султонлар даврида жиддий тус олган бузғунчиликларни тағ-томири билан суғуриб ташлашга ҳаракат қилди. Султон Мурод IV давлатни идора этиш мақсадида кўчаларда яширинча кезиб назорат қилиб юрар ва ноўрин ишларга гувоҳ бўлса, шу заҳоти жазо ўлароқ жиноятчини ўз қўли билан ўлдириб кетар эди. Ҳатто, у бу ишга муккасидан кетиб, ўлдиришга қизиқувчан бўлиб қолади. Ўзидан олдинги султонларнинг баъзиларидан урф бўлиб келаётган, тахтга ўтирган шахзода қолган шахзодаларни тахтга даъвогар бўлиб қолмаслиги учун ўлдириб юбориш ишини бу ҳам давом эттириб, ўз укаларини ўлдиради. Лекин Иброҳим I онасини ҳимоясида бўлиб, ўлимдан қутилиб қолди. Чунки усмонийлар авлодидан тахтга меросхўр бўлиб қоладиган Мурод IV дан сўнг Иброҳим I дан бошқа бирор киши қолмаган эди. Шу сабаб бу давлат инкирозга учрамасин деб Кўсим султонхоним бу ишга аралашди.

Султон асосан сафавийларга қарши жанглар олиб борди, чунки сафавийлар аста-секин усмонийларга қарашли шаҳарларни эгаллашга уринаётган эди. Хуллас, бу давр бир ёқдан

сафавийлар, бир ёқдан ички фитналар бошқа тарафдан эса, инкишорийларнинг инқилобига қарши кураши билан ўтди. Мурод IV сафавийлар билан сулҳ тузилгач, 1640 йил 9 февралда 31 ёшида вафот этди.

Мурод VI нинг укаси Иброҳим I 1615 йил 5 ноябрда Истанбулда туғилган, усмонийларнинг 19 султони эди. Тахтга акаси Мурод IV вафотидан сўнг 1640 йилда ўтирган. Бу пайтда 25 ёшлар атрофида бўлган. Иброҳим I акалари Усмон II ва Мурод VI даврида марказдан узок ўлкаларда кун кечириб юрди. Тўрт акасининг ўлимига гувоҳ бўлди, ўзи ҳам шулар қатори ўлимини кутиб юрар, бу эса уни доим ташвишга солар, шу сабаб илм ўрганишга ҳам аҳамият бермай, ўзини четга олиб яшириниб юргани учун ҳарбий маҳорати ҳам яхши эмасди.

Иброҳим I ҳам давлат ишларини акаси Мурод IV каби бошлашга ҳаракат қилди, лекин Иброҳим I акасидек эмас эди. Бунинг натижаси улароқ давлат ишлари тартибсиз бўлиб, мансабдор шахсларни сабабсиз ишдан олиш, уларни ўлдириш ҳолати давом этарди. Султонларнинг имкониятлари чекланган ва уларнинг сиёсатлари анча заифлашган бўлиб, катта давлатга кучли таъсир қила олмас эди.

Султонлари заифлашганидан давлат “سلطنة الحریم” “Аёллар салтанати” номи билан атала бошланди. Чунки давлат ишларига маликалар аралашishi одатий ҳол бўлиб қолган, уларнинг нуфузи ҳокимият ишларига сингиб кетган, таъсири анчагина кучайган эди. Буларга қарши туришга фақат Садрулаъзам Мустафо Пошшо имкон топа олди холос. Султонларнинг онаси Кўсим султонхоним давлат ишида қўли баланд бўлишини истар ва шу сабаб фарзанди султон Иброҳим I ни Мустафо Пошшога қарши туришга ундаб, охири уни йўқ қилишга эришди (Саййид Мухаммад Саййид Махмуд, 2007).

Султонликнинг сиёсий ва ижтимоий ҳолати ёмон бўлишига қарамай, давлат ҳали ўз кучини йўқотмаган эди, бундай ҳолатлар султонликни чорасиз ҳолатга олиб келиб қўйишгача кўп таъсир этмаганди. Султон ўзини ўнглаб олиши биланок, Карит буғози урушига тайёрлана бошлади ва қаттиқ жанглари олиб борди.

Инкишорийлар Иброҳим I га қарши қўзғолон кўтариб, уни ағдаришга ҳаракат бошладилар. Бу вақт давлатнинг молиявий ҳолати ҳам анча оғирлашиб қолган ва инкишорийлар бундан унумли фойдаланиб, давлат ишларига аралаша бошлаган эдилар. Султон Иброҳим I фитнани

бостириш ва инкишорийларнинг бошлиқларидан кутулишга ҳаракат қилар эди. Инкишорийлар ўзларининг султон Иброҳим I томонидан давлат ишидан олиб ташлаш нияти борлиги ва шунга ҳаракат қилаётгани ҳақида хабардор бўлишгач, тезда ҳаракат бошлаб, давлат тўнтариш ишларини эълон қилдилар. Уларнинг бу ишига шайхулислом Абдурахим Афанди ва баъзи уламолар ёрдамлашдилар. Барчалари султон Иброҳим I ни тахтдан ағдариб, унинг ўрнига султоннинг ҳали 7 ёшга ҳам тўлмаган ўғли Мухаммад IV ни тахтга чиқаришга келишиб олдилар (Мутавааллий А., 2005:285).

Уларнинг давлат тўнтариш ишлари 1648 йил 8 августда амалга ошди. Демак, хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Баёзий яшаган давр сиёсий вазият таҳликали, шахзодалар тахт учун бир-бирини қатл қиладиган бир вақт бўлган. Жамият ҳам шу ҳолатга кўникиб яшаган. Илм эса, тўхтаб қолмаган. Аммо сиёсий ҳолат оғир бўлганидан турли бузғунчи тоифалар авж ола бошлаб, ҳатто давлат ишига ҳам аралаша бошлаган. Баёзийнинг илмий фаолиятини ўрганишда турли сиёсий гуруҳлар ҳақидаги маълумотларга эга бўлинади.

Камолиддин Баёзийнинг яшаган даврда сиёсий вазият оғирлашган, турли фитналар ва ижтимоий ҳолат ҳам сустлашган бўлсада, олим илм фаолиятдан тўхтамаган. Олимнинг болалик ва таҳсил олган вақти Истанбулда ўтди. Бошланғич илмни ўз шаҳрида Макка ва Истанбулда ҳам таниқли олимлардан бири бўлган отаси Баёзий Ҳасандан олди (Dr. Çelebi I., 1996:17). Сўнгра, Румнинг фозил кишиларидан бўлмиш Аллома Яхё Минқорий ва бошқалардан олган. Баёзий отаси Ҳасан билан бирга ҳаж ибодатини бажариш учун Маккаи мукаррамага бориб, шу ерда олим Шамсуддин Бобилийнинг (ваф. 1666 й.) дарсида қатнашган. Отаси Ҳасан ҳам Маккаи мукаррамада катта обрўга эга бўлиб, козилик вазифасида ишлаган.

Баёзийга устозлик қилганлар орасида бобоси – “Мулла Чалабий” деб танилган диёрбакрлик машхур муҳаққиқ олим шайх Мухаммад ибн Али Омидий (ваф. 1656 й.) турли илмлар бўйича ижоза берган. Шулар қаторида унга шайх Узун Ҳасан (ваф. 1670 й.) ва шайхулислом Абу Саид (ваф. 1662 й.) ҳам устозлик қилдилар. Баёзий кўп вақтини шайхулислом Абу Саид ёнида ўтказди. Шундан кейин Маккаи мукаррамага бориб, юқорида айтиб ўтилганидек Шамсиддин Бобилийнинг дарсларига қатнашиб юради.

1646 йилда 40 оқча (кумуш танга) маош билан Адирнадаги Қози Сулаймон мадрасасига мударрис этиб тайинланди. 1655 йилда Маҳмудзода Аҳмад Афанди (ваф. 1658 й.) ўрнига Юсуф Пошо мадрасасига, 1657 йилда Софиали Иброҳим Афанди (ваф. 1670 й.) ўрнига Кепакчи Синон мадрасасига, 1660 йилда шайх Ражабзода Муҳаммад Афанди (ваф. 1667 й.) ўрнига Иброҳим Пошойи Жаид мадрасасига, 1662 йилда эса Самтий Муҳаммад Афанди (ваф. 1669 й.) ўрнига Нишончи Пошойи мадрасасига, 1663 йилда Қуддусзода Муҳаммад Афанди (ваф. 1686 й.) ўрнига Саҳни Сомон мадрасасига, 1663 йилда Бўстонзода Абу Бакр Афанди (ваф. 1672 й.) ўрнига Залпошо Султон мадрасасига, 1665 йилда Исҳоқзода Муҳаммад Солиҳ Афанди (ваф. 1672 й.) ўрнига Аё София мадрасасига мударрисликка тайинланиб, шу жойларда фаолият олиб борди.

Баёзий умрининг ярмини мударрислик билан ўтагандан сўнг қозилик лавозимига таклиф қилинади. Ушбу соҳада илк ишини 1666 йилда Ҳалабда қозилик қилишдан бошлайди (Dr. Çelebi I., 1996). Шаҳар аҳли олимни яхши қабул қилиб, хурматини жойига қўйишади. Лекин олим билан шаҳар муфтийси аллома Муҳаммад ибн Ҳасан Кавкабий (Муҳаммад ибн Ҳасан ибн Аҳмад Кавкабий Ҳалабий Ҳалаб муфтийси ва унинг олимларидан бири бўлган. ваф. 1685 й.) ўртасида кўп баҳс-мунозаралар бўлиб ўтган. Баёзий бу ерда 2 йилча ишлагандан кейин 1668 йилда Ҳалаб қозилигидан кетади.

Иккинчи қозилик ишини 1671 йилда, Иброҳим Афанди (ваф. 1673 й.) Бурса қозилигидан олинган, шунинг ўрнига қозилик қилишга тайинланади. 1672 йилда эса, Абдурахимзода Муҳаммад Афанди (ваф. 1685 й.) ўрнига Маккаи мукаррама қозиси бўлиб иш бошлайди. Шу вақт давомида “Мажлис ал-ҳукм”да дарс берди ва ўзининг “ал-Усул ал-мунийфа” асарига шарҳ ёзди ва бу шарҳни “Ишорот ал-маром мин иборот ал-Имом” деб номлади. Баёзий Маккаи мукаррама қозилигида 2 йил ишлаганидан кейин 1674 йили қозиликдан бўшади. Шу орада бир муддат Шомда қолди. Шом халқи уни илик кутиб олди ва хурмат кўрсатди.

Муҳиббий (ваф. 1699 й.) Баёзий билан шу аснода учрашганини қуйидагича хабар беради: “Мен Баёзий билан Румда учрашиб, унинг илмидан истифода этдим. Уни илм тоғларидан бир тоғ ва мустаҳкам илм соҳиби эканига гувоҳ бўлдим... Баёзий 1675 йилда Даббағзода

Муҳаммад Афанди (ваф. 1702 й.) ўрнига Истанбулга қози этиб тайинланиб бир йилдан сўнг бу қозиликдан бўшатилади (М. Ҳанчи, 1992:39). Баёзий бу ердан кейин Румелия қозиси бўлиб ишлаган. Бу қозилик 1680 йилда бўлиб ўтди”, деган.

Олим Камолиддин Баёзий 1687 йил 14 жумодул-уло жума куни вафот этган, Ускудардаги Даъватчизода қабристонида дафн этилган. Шамсиддин Сами (ваф. 1904 й.) Баёзийнинг вафотини 1675 йили эканини ишончли деган (Dr. Çelebi I., 1996).

Баёзийнинг бизгача етиб келмаган 6 та фан бўйича ёзилган “Савонех ал-улум” номли асари ҳам бўлган.

XVII асрнинг бошларида пайдо бўлган қозизодалар сиёсий-диний ҳаракат асосчилари бўлиб, Усмоний султонлик даври XVII асрда сиёсий ва мафкуравий зиддиятларни вужудга келтириш орқали кўзғолонларга сабабчи бўлдилар. Улар тасаввуф ва тариқат аъзоларига душман сифатида қарашган. Уларнинг фикрига кўра Пайғамбар давридан кейин пайдо бўлган янгиликларга йўл қўймаслик кераклиги борасида мунозаралар авжига чиқди.

Қозизодаларнинг имомларидан бўлган Биргавий мадрасани битирган, Истанбулга келди ва Аё София жоме масжиди имоми Қозизода Маҳмуд Афанди (ваф. 1635) ўз ваъз ва суҳбатларида Биргавийнинг қарашларини асос қилиб, қаттиқ ва фасоҳат билан маърузалар қилиб, бунга қарши чиққанларга уруш эълон қилди. Қозизода Маҳмуд Биргавийнинг “васиятнома”сига шарҳ ёзган ва бу асар турли вақтларда нашр этилган. Масалан, асар 1979 йилда Истанбулда “Бадр” нашриёти тарафидан нашр қилинган. Қозизода ваъзларида азон ва мавлидни мақом билан (оҳанг билан) ўқиш, тариқат арбоблари ва сиймоларига эҳтиром кўрсатиш жоиз эмас ҳамда сигарет ва қаҳва кабилар ҳаром, Муҳаммад (с.а.в)нинг ота-оналари қуфрда ўлган деб, янги пайдо бўлган ҳар қандай ишлар ва нарсалар тарк этилиши кераклиги каби қонунларни муболағали бир шаклда илгари суларди. Қозизоданинг бу сўзларини сарой ичида ҳам қисман қўллаб-қувватлаш бор эди (Рафик Н., 2002). Буларга қарши тарафда эса, мавлавий ва маломатий тариқатларига мансуб кишилар бор бўлиб, буларнинг етакчиси Султон Маҳмуд жоме масжиди имоми Абдулмажид Сивасий Афанди (ваф. 1639 й.) ва унинг издошлари эди. Сивасийлар қозизодалар қарашларининг аксини илгари суришди. Масалан,

Мухаммад (с.а.в.)нинг ота-оналари имон билан ўлганлари, ўша давр нуқтаи назаридан келиб чиқиб сигарет ва қахвани ҳаром эмаслигини (балки, макруҳи таҳримий, яъни ҳаромга яқин макруҳ деб) айтар эдилар.

Ҳар икки тараф ҳам ўз қарашларини асос қилиб саройга таъсир ўтказишга ҳаракат қилар ва улар ҳокимият учун қандайдир кураш олиб боришарди. Биргавий тарафидан диний ва илмий кўринишда шаклланган қарашлар Қозизоданинг ифодаларида сиёсий шиорга айланди. 1635 йилда Қозизода Маҳмуд Афандининг ўлиmidан сўнг бу қарашларни Маҳмуд Афанди Устувоний (ваф. 1655 й.) Шомдан Истанбулга келиб, Аё София мажмуасида тарғиб қилиш ишини бошлади. Устувоний ҳам Қозизода каби кўпол, мурасасиз, аммо жуда кучли воиз эди. Ушбу даврда қозизодалар сарой ичидаги баъзи кишиларнинг қўллаб-қувватлаши билан ўзларига қарши тарафга нисбатан куч ишлатиш орқали босим ўтказиш бошлайдилар ҳамда мавлавий ва маломатийларнинг таъяларига бостириб кириб, у ердаги муридларга кўпол муносабатда бўладилар. Кафавий Ҳусайн Афанди (ваф. 1676 й.) бошчилигидаги қарама-қарши томон Биргавийнинг “Тариқати Муҳаммадия” асари, ундаги ҳадисларнинг аксарияти заиф ёки тўқима, деб даъво қилиб, ўзларини ҳимоя қилдилар. Биргавий “ат-Тариқат ал-Муҳаммадия вал-василат ал-Аҳмадий” асарини арабчада ёзган бўлиб, унда этиқод, амаллар ва ахлоқий қонунлар келтирилган. Муаллиф бу асарида Қуръон ва суннатга зид, деб таъкидлаган баъзи амалларни танқид қилган ва уларни бидъат, деб таърифлаб, бу қарашларини исботлаш учун ҳадис китоблари орасидан кўплаб ривоятларни шарҳлаган.

Вазият яхшиланмаётганини кўрган Кўпрўлу Маҳмуд Пошо 1656 йилда Устувоний ва унинг яқин дўстларини ҳибсга олиб, Кипр оролига сургун қилди. Шунингдек, рақибларига қарши Биргавийнинг танқидий чиқишларини тақиқлади (Рафиқ Н., 2002).

Баъзий ҳам қозизодалар таъсири остидаги мадрасаларда талаба бўлган. Бундан ташқари, отаси Баъзий Ҳасан Афанди, Омидий, Узун Ҳасан Афанди, Шайхулислом Абу Саъид Афанди ва Шамсиддин Бобилий каби олимлардан илм таҳсил қилди. У отаси Макка қозиси бўлган вақтда барча илмлардан ижозатнома олган.

Араб тилини жуда яхши биладиган Баъзийнинг “Ишорат ал-маром”ни насрий ва “Рисолат ал-бахс вал мужиб” асарини назмий шаклда

ёзилган асарлари қаторида келтириш мумкин. У этиқодий қарашларда Абу Ҳанифа ва Мотуридийнинг қарашларига риоя қилган ва ўз асарларида уларнинг қарашларига катта аҳамият қаратган. Баъзийнинг таъкидлашича, калом илми Қуръон ва суннатга асосланган, Қуръони каримда калом илми тушунчаси ва методи йўқ, деб даъво қилганларга қарши, аксинча Қуръонда калом илмига тегишли фаръий ҳукмлар мавжуд эканини, бундан ташқари, Аллоҳнинг борлиги, Унинг сифатлари, пайғамбарлари ва охират куни ҳақидаги оятлар жуда кўп эканини айтиб, шундай дейди: “Мен саҳобаларни калом илмига боғлиқ бу оятларга аҳамият бермаган деб ўйлайдиганларга хайронман” (Қамолиддин Баъзий, 2007:47–48).

Баъзий баъзи масалаларда ўта қаттиққўл айниқса, айрим фатволар ва ҳукмларга нисбатан кескин эдики, унинг чиқарган ҳукмларига барча ҳам рози бўлавермасди. Унинг бу каби қарашларига қозизодаларнинг таъсири ўтган бўлиши мумкин. Негаки, олим ўз асарларида бидъатлар, Мухаммад (с.а.в.)нинг ота-оналарини охиратдаги ҳолати мўъминлик ҳолати эмас, деган масалаларда қозизодаларга яқин қарашлари кузатилади (Қамолиддин Баъзий, 2007). Бурсалик Мухаммад Тохир (ваф. 1925 й.) Баъзийни нақшбандия тариқатида бўлганини таъкидлаган, лекин, бу гапни қўлловчи бирорта маълумотлар мавжуд эмас. Шунингдек, олим ўз даврининг етакчи дурадгор ва машҳур хаттотлардан бири Дарвеш Абдуҳдан (ваф. 1647 й.) хаттотлик таълимини олган (Dr. Çelebi I., 1996).

Баъзий ҳам насрий, ҳамда назмий услубларда асарлар ёзган қалами кучли калом ва фикҳ олими бўлган. У ўзининг барча асарларида ҳанафий-мотуридия йўли ва анъаналарини илгари суришга ва ҳимоя қилишга интилган. Имом Аъзам Абу Ҳанифанинг қарашларини жамлаш, тартиб этиб уларни шарҳлаш билан танилган. Баъзи манбаларда унинг ҳаёти ҳақида эслатиб ўтилган ва унинг “Ишорат ал-маром” номли асари “ал-Фикҳ ал-акбар”нинг изоҳи, дейилган бўлсада, лекин муаллифнинг “ал-Фикҳ ал-абсат”, “ал-Олим ва-л-мутааллим” ва “ал-Васият” номли Абу Ҳанифага тегишли беш асарни, муснадлари ва манокіблар ёртилган “Усул ал-мунийфа ила Имам Абу Ҳанифа” номли асари ҳам бўлиб, “Ишорат ал-маром” эса бунинг бир қисмига шарҳ шаклида ёзган. Табақот китобларида “Усул ал-мунийфа” асари ҳам Баъзийга нисбат берилган. Олимнинг “ал-Фикҳ ал-абсат”, “ал-Олим ва-л-мутааллим” ва “ал-Васият”ларга шарҳ шаклидаги бошқа асарлари топилмаган (Dr. Çelebi I., 1996).

НАТИЖА

Шу ўринда олимнинг қолган асарларини алоҳида-алоҳида келтириб ўтамиз. Унинг “Ал-Усул ал-мунийфа” асари Абу Ҳанифанинг “ал-Фикҳ ал-акбар”, “ал-Олим ва-л-мутааллим”, “ар-Рисола” ва “ал-Васият” номли асарлари ҳамда “Муснад”идаги мавзулари, у зот ҳақидаги маноқиб китобларини калом илми атрофидаги мавзулар таркибига кўра бирлаштирган асардир. Бу асарнинг Сулаймония кутубхонасида олти та қўлёзма нусхаси сақланади. Булар: 1). Шаҳид Али Пошо номидаги 1705/1 рақам билан қайдланган бўлимда, варағи 19 вароқ. 2). Лолали номидаги 2264/7 рақам билан қайдланган ва 1135/1722 йилда айнан шу нусха кўчирилган. 3). Қилич Али Пошо номидаги 567/1 рақам билан қайдланган 17 варақлик бўлиб бундан ҳам нусха олинган (олинган нусхаси ҳақида маълумотлар топилмади). 4). Асъад Афанди номидаги 1140/1 рақами билан қайдланган 29 варақлик ва бу ҳам кўчирилган ҳамда шу кўчирмаси ҳам 1140/2 рақами билан қайдланган инвентар остида сақланади ва 29 варақдан иборат. Бундан ташқари, Сулаймония кутубхонасининг каталогларидаги “Усул ад-дин” номли асар Баёзийга тегишли бўлсада, ушбу асарнинг муқовасида номини акс эттирадиган қайд мавжуд эмас, ушбу асар “ал-Усул ал-мунийфа” асари экани аниқланди (Dr. Çelebi I., 1996:22);

Олимнинг “Ишорот ал-маром мин-иборот ал-Имом” асари мақолада кўриб чиқилди.

Олим “Савонех ал-муроҳат ва лавоех ал-музокарот” асарида Ҳалабда қози бўлиб турган вақтда Ҳалаб муфтийси Кавкабзода билан бўлиб ўтган илмий баҳслар келтирилган.

“Рисолат ал-баҳс ва-л-мужиб” асари савол-жавоб шаклидаги манзума бўлиб, ақида илмига тегишлидир.

“Шак” асарининг номи туркчадан араблашган бўлиб, асл номи Чек, яъни текширинг, деганидир. Бу асар қозиликка доир ишлар ва шу вақтда қилинган ҳукмларни ўзида жамлаган;

“Мажмуа фи масоил ал-мунтахаба” ҳам ақидага доир асар бўлиб, ҳозирда қўлёзма нусхалари Сулаймония кутубхонасида сақланиб келинади (Dr. Çelebi I., 1996:22–26).

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Баёзий ўз даврида кўзга кўринган олимлардан бўлган. Муҳиббий ўзининг “Хулосат ал-асар” номли

китобида (1/181) шундай деб хабар беради: “Қамолиддин Баёзий Румелияга ҳарбий қўшин судяси этиб тайинланди. Унинг бу лавозимда турган вақтда жуда кўп қор ёғади, шунда мен унга атаб (мажозий маънода) қуйидаги сўзимни айтдим:

والأرض سرت به لهذا قد لبست حلة البياض

Ер унинг ташрифи ила сурур бўлди

Шу сабаб Баёз (оқ) зийнатин кийди”.

Муҳаммад Зоҳид Кавсарий Баёзий ҳақида шундай деган:

“Ҳақиқатдан аллома Баёзий Аллоҳ кенг кўламли билим, қийин масалаларни дақиқ ва чуқур ўрганиш, далилларни иқтибос қилишда аниқ баён қилиш, яширин фойдаларни топишда ўткир зеҳн билан сийлаб икром қилган зотлардан бўлган. Манбаларнинг гувоҳлигига кўра олим ақида илми борасида нодир китоб соҳиби бўлган. Олим ашъария ва мотуридия йўналишлари борасида шундай дейдики, албатта, Мотуридий бу ақида илмининг асосчиси эмас, балки, у Абу Ҳанифа ва унинг шогирдлари мазҳабини баён қилувчиси бўлган. Ашъарий ва Мотуридий орасида ихтилоф (элликтача масалада) фақатгина бу масалага хилоф бўлишда бидъатчи дейилмайдиган жузъий масалаларда бўлган. Баёзий бу масалаларни иқтибос қилиб уларни тўлиқ таҳқиқ қилган. Бу шарҳи ниҳоясига етган вақтда Маккаи мукаррамада қозилик вазифасида бўлган.

Олим калом илмида шу даражада билимдон бўлганки, унинг тадқиқотлари олдида ўзидан кейин келган олимлар айниқса, ашъарий ва мотуридийлар орасидаги ихтилофлар масаласида китоб ёзган кишилар унинг асарларига эҳтиёж сезган.

МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Абулмунтаҳо Мағнисавий. (2021). Шарҳи фикҳул-акбар. Истанбул: Дор ас-сирож.
2. Айдарбек Тўлепов. (2016). Ислом ва ақидапараст оқимлар. Тошкент: Мовароуннахр.
3. Қамолиддин Баёзий. (2007). Ишаротул-маром. Байрут: Дор ал-кутубул-илмия.
4. Исмоил ибн Ҳаммод Жавҳарий Абу Наср. (2007). Ас-сиҳоҳ. Қоҳира: Дор ал-ҳадис.
5. Ибни Ҳишом Ансорий. (2019). Шарҳи котрун-нада ва баллус-сода. Байрут: Муаассаса ар-рисала ан-наширун.
6. Мулла Алий Қорий. (1998). Минаҳ ар-ровзатул-азҳар фи шарҳил-фикҳул-акбар. Байрут: Дор ал-бишаротул-исламия.
7. Босим ибн Сомим Жийлоний. (2017). Умдатул-ҳанафийя. Байрут. Лубнон. Ширкату Дорул машарик.

8. Ибн Кутлубуго ал-Қосим ибн Абдулоҳ Судуний. (1862). Тожут тарожим фи табақотил ҳанафия. Лейпциг: Флугел.
9. Муҳаммад Абдулхай Лакнавий ал-Ҳиндий. (1906). Фавоидул баҳия фи тарожимил ҳанафия. Ж. 2. Қоҳира: 1906.
10. Қураший Абу Муҳаммад Абдулқодир ибн Абил Вафо Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Мисрий. (1913). Ал-Жавоҳирул мудия фи табақотил ҳанафия. Ж. 8. Хайдаробод.
11. Ҳожи Халифа. (1360). Кашфуз зунун ан асамиъил кутуб вал фунун. Ж. 2. Истанбул.
12. Зириклий Хайруддин. (1998). Ал-Аълум. Ж. 8. Байрут: Дорул илм лил малайин.
13. Муаллифлар жамоаси. (2000). Мунжид фил аълум. 24 нашр. Байрут: Дорул Машрик.
14. Муҳаммад Шариф Журжоний. (2012). Китабут Таърифот. Байрут Лубнон: Дорун нафоис.
15. Саййид Муҳаммад Саййид Маҳмуд. (2007). Усманийлар давлатлари тарихи. Қоҳира: Мактабат ал-адаб.
16. Аҳмад Фуад Мутавааллий. (2005). Усманийлар давлати тарихи. Қоҳира: Мактабат ал-адаб.
17. Оқилов С. (2004). Абул Муъин ан-Насафий Мотуридия таълимотининг давомчиси // ТИУ илмий таҳлилий ахбороти.
18. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. (2017). Ислом тарихи. Иккинчи китоб. Hilol-Nashr.
19. Абдулқодир Абдур Раҳим. (2016). Ўтиқод дурдонлари. Тошкент. “Sharq” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти.
20. Ҳасанбаев Ў., Хатамов Ж. (2020). Ўзбекистон республикасида виждон эркинлигини таъминлашнинг ҳуқуқий асослари. Тошкент: “Movarounnahr” нашриёти.
21. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. (2021). Тафсири Ҳилол. Т. 1. Тошкент: “Hilol-Nashr”.
22. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. (2018). Тафсири Ҳилол. Т. 1.2.6. Тошкент: “Hilol-Nashr”.
23. Қуръони карим. (2020). Тошкент: “Hilol-Nashr”.
8. Ibn Qutlubugha al-Qasim ibn Abdulah Suduni. (1862). Tajut tarajim Fi tabatatil hanafiya. Leipzig: Flugel.
9. Muhammad Abdulhai Lakhnawi al-Hindi. (1906). Favoidul bahiya Fi tarojimil hanafiya. Vol. 2. Cairo.
10. Qurashi Abu Muhammad Abdulqadir ibn Abil Wafa Muhammad ibn Muhammad al-Misriy. (1913). Al-Jawahirul mudiya Fi tabatatil hanafiya. Vol. VIII. Hyderabad.
11. Haji Khalifa. (1360). Kashuz Zunun an asami'il kutub va Funun. Volume II. Istanbul.
12. Zirikli Khairuddin. (1998). Al-A'lam. Volume VIII. Beirut: Dar al-ilm lil malayin.
13. Team of authors. (2000). Munjid fil a'lam. 24 _edition. Beirut: Dar al-Mashriq.
14. Muhammad Sharif Jurjani. (2012). Kitabut ta'rifat. Beirut Lebanon: Dar al-nafais
15. Sayyid Muhammad Sayyid Mahmud. (2007). History of the Ottoman states. Cairo: Maktabat al-adab publishing huse.
16. Ahmad Fuad Mutavalli. (2005). Usmoniylar davlati tarixi. Cairo: Maktabat al-adab.
17. Akilov S. (2004). Abul Mu'inNasafi is the successor to Nasafi's Moturidia doctrine . TIU scientific analytical information.
18. Sheikh Muhammed Sadiq Muhammad Yusuf. (2017). History of Islam. Vol. 2. Tashkent: “Hilol-Nashr” publishing house.
19. Abdulqadir Abdur Rahim. (2016). Masterpieces of faith. Tashkent. General editorial office of the publishing-printing Joint-Stock Company “Sharq”.
20. Hasanbaev U., Khatamov J. (2020). Legal basis for ensuring freedom of conscience in the Republic of Uzbekistan. Tashkent: Movarounnahr.
21. Sheikh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf. (2021). “Hadis va Hayot”. Vol. 1. Tashkent: “Hilol-Nashr”.
22. Sheikh Muhammed Sadiq Muhammad Yusuf. (2018). Interpretation Hilal. Vol. 1.2.6. Tashkent: “Hilol-Nashr” publishing house.
23. Qur'an karim. (2020). Tashkent: “Hilol-Nashr”.

REFERENCES

1. Abu Muntaho Maghnisavi (2021). Sharh fiqh al-akbar. Istanbul.: Dar al-siraj.
2. Aydarbek Tulepov. (2016). Islam and fanatical currents. Tashkent: Movarounnahr.
3. Kamoliddin Bayazi. (2007). Isharat al-maram. Beirut.: Dar al-kutub al-ilmiya.
4. Ismail ibn Hammad Javhari Abu Nasr. (2007). As-sihah. Cairo: Dar al-hadis.
5. Ibni Hisham Ansariy. (2019). Sharhi qatru al-nada va ballus-sada. Beirut: Muassasa al-risala al-nashirun
6. Mulla Aliy Qari. (1998). Minah ar-ravzat al-azhar fi sharhi al-fiqhul-akbar. Beirut: Dar al-bisharat al-islamiya.
7. Basim ibn Samim Zhiylani. (2017). Umdat al-hanafi. beirut. Lebanon. Shirkat al-dar al-mashariq

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ИМОМ МОТУРИДИЙ ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИНИНГ
“МОТУРИДИЙЛИК” ЖУРНАЛИ

Мазкур нашр олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот муассасаларининг
профессор-ўқитувчилари, докторантлари, мустақил тадқиқотчилари, магистрантлари,
талабалари ва кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Таҳририят фикри муаллиф нуқтаи назари билан бир хил бўлмаслиги мумкин.
Журналдан кўчирма олинганда манба қайд этилиши шарт.

MOTURIDIYLIK

The Maturidiyya - الماتريدية - Матуридизм

2/2023

Бош муҳаррир: **Ж.Каримов**

Муҳаррир: **З.Фахриддинов**

Нашр учун масъул: **З.Арслонов**

Чет тилларидаги матнлар муҳаррири: **О.Сотволдиев**

Дизайнер-саҳифаловчи: **З.Ғуломов**

Манзилимиз: Ўзбекистон халқаро ислом академияси Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот маркази,
100011, Тошкент. А.Қодирий кўчаси, 11.

Тел: (+99871) 244-35-47, (+99871) 244-35-36. **Web:** www.maturidijournal.uz

E-mail: info@moturidiy.uz

Нашриётнинг лицензия рақами АИ № 0011. 06.05.2019 йил.

Босишга 27.06.2023 йил рухсат этилди. Бичими 60×84 1/8.

Ризограф усулда босилди. Шартли босма табағи 10,2.

Нашр табағи 10,4. Буюртма № 06.

Баҳоси шартнома асосида.

“Ўзбекистон халқаро ислом академияси ”
нашриёт-матбаа бирлашмаси босмахонасида чоп этилди.
100011, Тошкент. А.Қодирий кўчаси, 11.